

Дарснинг мазмуни: Ушбу дарсда талабаларга амалий ва назарий манбашунослик, ёзма манбаларни кидириб топиш, тавсифга олиш ва тадқиқ қилиш тушунтирилади.

Режа:

- 2.1. Манбашуносликнинг йўналишлари асосий мақсад ва вазифалари.
- 2.2. Назарий манбашунослик (йўналиши).
- 2.3. Манбаларни туркумлаш.
- 2.4. Археография. Тарихий манбаларни аниқлаш, танлаш ва таҳлил этиш.
- 2.5. Амалий манбашунослик (йўналиши).
- 2.6. Манбаларни ички белгиларига қараб таҳлил этиш.
- 2.7. Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.
- 2.8. Маълумот материални муштамлаш учун бериладиган саволлар.

Асосий тушунчалар: қозғош, қозғошрез, оқош, муқош, мистар, мистар боғлаш, ўлчам, варақлар сони, жилд, муқова, саҳҳоф, муқаллид, жаҳвал, жаҳвалқаш, вассол, жузв, пайгир, наққош, музаҳҳиб, шамс наққи, сарлавҳа, лавҳа, зарварак, унвон, лола наққи, турунж наққи, лачақ, гириҳ, ислимий наққш, абри баҳор, расом, мусаввир.

2.1. Манбашуносликнинг йўналишлари асосий мақсад ва вазифалари

Манбашунослик фани асосан икки йўналишга эга бўлиб, у назарий манбашунослик ва амалий манбашуносликдан иборатдир. Биз қуйида назарий манбашунослик хусусиятларини баён этамиз.

2.2. Назарий манбашунослик (йўналиши)

Назарий манбашунослик йўналиши амалий манбашунослик тажрибасини умумлаштиради, ёзма манбаларни муқаддас қилиши ва уларнинг реал тарихий шароитни ўзида акс эттириш қонуниятлари, манбаларни излаб топиш, туркумлаш, тавсифга олиш, тартибга солиш асосларини ишлаб чиқади ва уларни илмий муомалага киритишнинг, амалий ўрганишнинг энг мақсадга мувофиқ асосий усул ва йўлларини аниқлайди ва амалиётга тавсия этади. Улар қуйидагилардир.

2.3. Манбаларни туркумлаш

Шарқ ёзма манбаларни туркумлашнинг ягона аниқ бир қоидаси ҳозиргача ишлаб чиқилмаган. Мавжуд қўлёзма манбалар фихристи бир қисми асарлар тили нўқтаи назаридан қилиб қилиб тузилган. Масалан, Англиянинг Британия музейида сақланаётган шарқ қўлёзмалари йирик шарқшунос Чарлз Риё томонидан уларнинг қайси тилда ёзилганига қараб, араб, форс ва туркий тилдаги қўлёзмаларни алоҳида, алоҳида тавсифга олиб фихрист тузган. Франция пойтахти Париждаги Миллий кутубхонадаги сақланаётган шарқ қўлёзмалари ҳақида Эдгар Блоше ҳам шу тартибда каталог тузган. Тошкентдаги Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти ҳазинасидаги қўёзмалар биринчи бор сақланаётган ташкилот “Ўзбекистон Фанлар Академияси Шарқ қўлёзмалари мажмуаси” номи остида турли тилдаги ва турли мавзудаги асарлар тавсифга олиниб, уларнинг ўн бир жилдда нашр этилган. Ҳозир қўлёзмаларни қайси

фан соҳасига оидлигига караб тавсифга олиш бошлаб юборилган мана шундай каталоглар чоп этилмоқда.

Баъзи манбашунослар кўлёмаларни мазмунига караб, асарда қайси масала баён этилганига караб, туркумлашни лозим топсалар, уларнинг бошқа бир гуруҳи асарнинг келиб чиқишига, яъни қаерда ва қачон ёзилганлигига караб туркумлашни маъқул кўрадилар.

Яна бир гуруҳ олимлар эса уларни расмий ҳужжатлар, тарихий, гео-космографик ва биографик асарлар каби турларга бўлиб ўрганишни тавсия қиладилар. Манбаларни автограф – яъни муаллифнинг ўз қўли билан эканлигига караб ёки кўчирилган нусха эканлигига караб туркумлаш ҳоллари ҳам учрайди.

Ҳозирги пайтда тарихчи манбашунослар манбалар устида ишлашнинг факат биттасига, яъни уларнинг турларига караб тадқиқ этишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайдилар. Чунки бошқа тадқиқот йўллари ёзма манбани чуқур ва атрофлича ўрганиш ҳамда таҳлил қилиш вазифаларига тўла жавоб бера олмайдди.

Биринчидан, тарихий манбалар ичида факат бир масала – ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маданий ва бошқага бутунлай бағишланган асар деярли йўқ ёки жуда кам.

Тил бўйича манбаларни ўрганиш ёмон эмас, лекин бирор мавзуга оид манбаларни ўрганганда, факат бир ёки икки тилда яратилган асарлар билан чегараланиш тадқиқот илмий қийматини пасайтиради.

Мана шуларни инобатга олганда, тарихий манбаларни турларига ва қайси давр воқеаларини акс эттирганлигига караб туркумлаш мақсадга мувофиқдир. Аввалги пайтларда талайгина марказий олий ўқув юртларида ўқитилган “ССЖМ тарихи манбашунослиги” ва “Ўрта асрлар тарихи манбашунослиги” дарсликлари мана шу қоидага асосланган.

Б. А. Аҳмедов “Ўзбекистон тарихи (ўрта асрлар) манбалари”ни (ёзма манбаларни) қуйидаги уч турга бўлиб ўрганишни тавсия қилган: 1) Ашёвий манбалар, яъни археологик қазилар натижасида топилган ашёлар; 2) расмий ҳужжатлар; 3) тарихий, гео-космографик ҳамда биографик асарлар. Ушбу туркумда қайд этилган археологик ёки ашёвий манбалар, яъни қадимда аجدодларимиз турмуш тарзи ва ижтимоий фаолиятини ўрганиш учун асосий манба бўлиб хизмат қилувчи манбалар асосан археология фани томонидан ўрганилади ва биз учун қўшимча ёки ёрдамчи далил сифатида тадқиқотларга жалб этилиши мумкин.

Бизнинг фикримизча, Ўзбекистон тарихи ёзма манбаларини асосан икки турга бўлиб ўрганиш маъқул кўринади.

1) расмий ҳужжатлар – ёрлиқлар, фармонлар, иноятномалар, вақфномалар, ҳисоб-китоб дафтарлари, раҳномалар, расмий ёзишмалар, мактублар ва бошқалар. Умуман, тарихий ҳужжатларнинг ўттиздан ортиқ тури мавжуд. Ҳужжатлар ижтимоий-сиёсий ҳаётни бевосита қайд этишлари, яъни феодализмнинг эгаллиги, ижтимоий муносабатлар, давлат тузилиши ва шунга ўхшаш масалалар бўйича далилий маълумотга бойлиги билан тарихий манбаларнинг бошқа турларидан ажралиб туради. Улар асосан ҳужжатшунослар томонидан махсус ўрганилса-да, тарихий манба сифатида манбашуносликда илмий қиймати жуда катта.

2) тарихий, гео-космографик, агиографик ҳамда биографик асарлар.

Тарихий, гео-космографик, агиографик ҳамда биографик асарларда расмий ҳужжатларга нисбатан тарихий воқеа ва ҳодисалар кенг ва тўла ёритилади. Шунинг билан бир қаторда уларда фактик материалнинг бойлиги кўзга ташланади.

Ёзма манбаларни фақат зикр этилганлари билан чеклаб бўлмайди. Хусусан, бадиий адабиётларда ҳам тарихий воқеалар, шахслар тўғрисидаги маълумотлар баёни мавжуд бўлиб, фақат уларнинг ўзига хос баён услуби, бадииятини назардан кочирмасдик керак. Чунки тарихчи бор ҳақиқатни ёзиши керак бўлса, шоир ёки ижодкор бадиий тўқима, бўрттириш, муболагага йўл қўйиш, яъни ўз истагига мувофиқ тасвирлаш имконига эга. Масалан, Алишер Навоий бадиий асарларида шоир даврига ва замондошларига оид кимматли фикр, мулоҳазалар мавжуд. Хусусан, унинг асарларидаги шоир биографиясига оид маълумотлар асосида Иззат Султон “Навоийнинг калб дафтари” номли китоб ёзиб, унда Алишер Навоий биографиясини тиклашга ҳаракат қилган.

Алишер Навоийнинг “Ҳамса” асари таркибидаги дostonларида ҳам тарихий маълумотлар, хусусан Мирзо Улугбек шахси ва унинг илмий мероси тўғрисида жуда кимматли маълумот мавжуд.

Ёзма манбалардаги ўзига хосликнинг бири шуки, уларда баён этилган воқеа, ҳодисаларга субъектив ёндошув, айримларини ҳаспўшлаш ёки бузиб талкин холлари учраб туради. Бундай асарлар устида тадқиқот олиб борилганда уларга танқидий ёндошиш талаб этилади. Бу эса манбашуносликнинг асосий илмий талаб ва принципларидан биридир.

2.4.□□□ Археография

Археография - ёзма манбаларни илк тавсифга олиш ёки уларни қидириб топиб, биринчи марта тавсифлаш, илмий муомалага олиб киришни назарда тутати. Бу илмий йўналиш Республикамиз Фанлар Академиясининг Абу Райхон Беруний ва собиқ Кўлёзмалар Институтида бошланган бўлиб маълум давргача Фарғона водийси, Самарқанд, Бухоро ва Хоразм вилоятларига қатор археографик экспедициялар уюштирилган бўлиб, уларда А. Муродов, А.Ирисов, И.Абдуллаев, А.Аҳмедов, Б.Ҳасанов, О.Жалилов, М.Ҳақимов, Ю. Турсунов ва бошқалар иштирок этганлар. Булар натижасида бир қанча нодир кўлёзмалар ва ҳужжатлар аниқланиб, давлат ҳазиналарига олиб келинган.

Ҳамид Сулаймон (ваф.1979) Англия, Франция (1868) ва Ҳиндистон кутубхоналарига (1976-1977) археографик экспедициялар уюштирган эди ва бунинг натижасида қатор ёзма манбалар тўғрисида маълумотлар, айримларининг микрофильм ва фотокопиялари юртимизга келтирилган эди.

Ҳозирги пайтда Шарқшунослик институти ва Ислom университети қошида шарқ кўлёзмаларини қабул қилиш археографик комиссиялари мавжуд бўлиб, уларда аҳоли ўртасида мавжуд ёзма манбаларни қийматини аниқлашга қодир мутахассислар бор.

2.4.1.□□□ Тарихий манбаларни аниқлаш, танлаш ва таҳлил этиш

Назарий манбашуносликда энг зарур тарихий манбаларни аниқлаш, танлаш ва ниҳоят уни илмий таҳлил қилиш ҳар қандай қатта қичик тадқиқотнинг дастлабки босқичи ҳисобланади.

Танланган мавзунинг илмий ҳамда назарий жиҳатдан тўғри ҳал этилиши қўп жиҳатдан ҳар қандай тадқиқотнинг асоси, пойдеворини ташкил этадиган манбанинг сифат ва салмоғига, яъни муқамаллигига ва фактик материалга бойлигига боғлиқдир.

Манбашунослик талабларидан бири шуки, бирор мавзунинг тадқиқ этишда бир эмас, балки бир неча манбалар турига – расмий ҳужжатлар, солномалар, гео-космографик, агиографик ва биографик асарларга асосланиб, улардаги маълумотларкиёсий солиштирилиб таҳлил этилса илмий тадқиқот савияси ошиб, ҳулоса ва умумлашмалар

ишонарли ва асосли бўлиб, унинг илмий аҳамияти ҳам катта бўлиши шубҳасиздир.

Тадкикот учун ёзма манбаларнинг кайси бири асосий ва кайсилари ёрдамчи роль ўйнаши танланган мавзунинг характериға боғлиқдир. Масалан, иктисодий-ижтимоий масалаларни ўрганишда расмий хужжатлар асосий бирламчи манба ролини ўтайдиган бўлса, сиёсий ҳамда маданий ҳаётни ёритиб беришда солномалар – тарихий асарлар ва биографик тазкиралар ҳамда адабий-бадий асарлар етакчи ўринда турадилар. Лекин шунга қарамай, илмий тадқиқот олиб боришда фақат асосий ҳисобланган биргина бирламчи манба билан қифояланиб қолмай, имкон қадар бошқа иккинчи даражали манбаларға мурожаат этиш, уларни ҳам тадқиқотға жалб этиш мақсадға мувофиқдир.

Манбашунос олимларнинг тажрибаси шуни кўрсатадики, аксарият тарихий асарлар ижтимоий-иктисодий масалалар ҳамда маданий ҳаётға оид қимматли маълумотларға бой бўлади. Расмий хужжатларда ва биографик асарларда эса сиёсий тарихға оид қимматли фактларни, тарихий асарда йўқ маълумотларни учратиш мумкин.

Манбашуносликдаги илмий ишда қўп ва турли типдаги манбаларға асосланиб, тадқиқ этилиш мавзуга оид барча манбаларни ишға жалб этиш бўдажак илмий асарнинг қийматини ва аҳамиятини белгиловчи асосий ва ҳал қилувчи омиллардан биридир.

2.5.□□□ Амалий манбашунослик (йўналиши)

Амалий манбашунослик йўналиши бевосита ёзма манбаларни назарий манбашунослик тавсиясига биноан ўрганиш, излаб топиш, тавсиф этиш ва ўзи топган, мавзу учун янги ва қеракли маълумотларни илмий муомалаға олиб киришни назарда тутати.

Амалий манбашуносликда тадқиқотчи ўзи учун танлаб олган бирор мавзуга оид манбаларни танлаб олгандан кейин уларнинг ҳар бирини ташки ёки моддий –техник белгилари ва ички мазмуниға кўра гуруҳларға ажратиб илмий таҳлил этиши лозим.

2.5.1. Манбаларни ташки белгилари моддий-техник маълумотларига қараб таҳлил этиш

Манбаларни ташки белгилари ёки моддий-техник маълумотлари деганда қўлёзма китоб ёхуд хужжат битилган қогознинг ўлчами, қогози, қараклар қони, муқоваси,матн ўлчами, ҳати, қиёҳи, ҳаттоти, асар номи, муаллифи, қитобат тарихи, қойи қабии маълумотлар назарда қутилади. Бу маълумотлар асар ёзилиш сабаблари, унинг ёзилган қойи ва ўша вақтдаги техник таракқийёт ва ижтимоий-қисий муҳитни ўрганишда муҳим аҳамиятға эға. Бу маълумотларни аниқламай қуриб, асарда баён этилган воқеалар ҳақида, умуман асар ҳақида қўғри ва қўла тасаввурға эға бўлиш, унинг ҳусусида фикр қилдириш мумкин эмас. Қўлёзма қитобларнинг муаллифи, асар номи, ёзилган вақти ва қойини аниқлаш қийин. Қунқи қадимқи қўлёзмаларда бугунқи қундақи қитоблардақи қабии муқованинг ўзидаёқ асар номи, муаллиф номи, қитоб бошланиши ва охиридақи қабии қарурий маълумотлар қелтирилмаган. Баъзи қолларда асар охири-қотимада унинг қўчирилган вақти ва қойи ҳамда қотибнинг номи қайд этилади, ҳалос.

Маълумотлар қелтирилмаган тақдирда, асарнинг матни, ёзилиш ва қитобати тарихи, қогози, ҳати ҳамда қили ва қил услубиға қараб тақминан аниқланади. Бундай маълумотларни аниқлаш тадқиқотқидан қатта ҳаётий тақриба ва юқсак малақани талаб қилади ва бу анча қийин ва масъулиятли ишдир. Бундай масалаларни машқур қитоб қилимқони Ибодулла Одиллов, Абдуқодир Муродов, Абдулла Носиров қабии юқсак малақали мутақассисларқина бир неча ёзма манбаларни қолиштириш, қиёслаш ақосида ҳал қилиши мумкин.

Асар муаллифи ва унинг шахсини аниклаш кўлёзма китобнинг илмий таҳлил этишда катта аҳамиятга эга. Бу асарнинг яратилиш тарихи ва унинг ёзилишига сабаб бўлган ижтимоий-сиёсий муҳитни аниклаб олиш учун ҳам зурурдир.

Одатда, қадимги кўлёзма асарларда кўп ҳолларда муаллифнинг исми маълум ва кўзга ташланадиган жойда, масалан, асарнинг боши ёки охирида қайд этилмайди. Баъзан у муқаддима қисмида, ёки асар ўртасида, воқеалар баёни орасида бирон масала юзасидан тилга олинади. Кўп ҳолларда эса муаллиф ўзининг ҳақиқий исмини айтмай, “факиру ҳакир”, “оғиз ва ҳоксор”, “бу ғариб банда” деб аташ билангина қифояланади. Бундай ҳолларда асар варақма-варақ, сатрма-сатр, алоҳида эътибор ва синчковлик билан ўрганилиши лозим. Шундай ҳам бўладик, асарнинг бирон ерида муаллиф ўзи, отаси ёки яқинлари ҳақида бир-икки қалима айтиб ўтади. Ёки баён этилаётган воқеага ўзининг муносабатини (масалан, “Абдуллаҳон тахтга ўтирган вақтда қамини Ҳофиз Таниш ибн Мир Муҳаммад 33 ёшда эдим”) билдиради.

Асар муаллифининг шахси, яъни унинг қайси ижтимоий гуруҳга мансублиги, унинг дунёқарабини аниклаш учун асарнинг умумий гоёвий йўналишини тўғри белгилаб олиш учун муҳим аҳамият касб этади.

2.6. Манбаларни ички белгиларига қараб таҳлил этиш

Манбаларни ички белгиларига қараб таҳлил этиш деганда кўлёзма асарнинг таркиби ва мазмунини таҳлил қилиш, тушунтириш, гоёвий-сиёсий савияси ва илмий қийматини аниклаш масалалари англашилади.

Кўлёзма асарнинг илмий қийматини унда нималар баён этилганлиги, воқеа -ҳодисаларга муаллифнинг ҳолис муносабати, келтирилган далил ва маълумотларнинг тўғрилиги ва олдинга сурилган фикр ва гоёлар билан белгиланади.

Тарихий асарнинг асл нусха, оригинал бўлиши ёки қопиётив – яъни бошқалар маълумотларни териб ёки айнан келтириши, тўла ва ноқислиги, қисқалиги, воқеаларнинг қай тарзда баён этилиши ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Илмий тадқиқотларда оригинал ва мўътабар кўлёмаларга таяниб иш олиб бориш ҳар бир далил ва маълумот, рақамлар энг ишончли, нодир, бирламчи манбалардан олиниши қерак. Бошқалар қитобида келтирилган маълумотлардан сикданиш лозим.

Ўтмиш ҷамият шароитида ёзилган асарларнинг муаллифлари кўпинча ўзлари келтираётган далиллардан тўғри ҳулоса чиқармайдилар, уларнинг фикрларида ноаниқлик, қалқашлик ва қарама-қаршилиқ ҳам учрайди. Бу табиий ҳол, албатта қунки улар яшаб иждод этган муҳитнинг ўзи зиддиятлар билан ажралиб турар эди.

Ёзма манбаларда қарама-қарши фикрлар билан бир қаторда ҳолисона мулоҳазалар ҳам учрайди. Бундай пайтларда муаллиф кўпинча ўз фикр ва мулоҳазаларини пардозли иборалар ва истиорали сўзлар орасига яширади, қоросқоп – одам тугилганда унинг тақдирини ёки бирон улуг шахс иштирокида содир бўлиши мумкин бўлган муҳим воқеанинг натижасини сайёраларнинг ўша пайтдаги ҳолати ва ўрнига қараб маҳсус ҷадваллар воситасида олдиндан белгилаш, шунингдек, кўп аср аввал бўлиб ўтган ва айнан муаллиф баён қилмокчи бўлган воқеага ўхшаш фактларни мисол тариқасида келтириш йўли билан баён этганлар.

“Абдуллонома” асарининг муаллифи Ҳофиз Таниш Бухорий (ҲУ1 аср) машҳур Жуйборий ҳожалардан бири ҳожа Муҳаммад Исломи (тахм.1493-1563) ва унинг “Етти иқлимнинг қакқон ҳисобчилари” бир бўлганда ҳам юздан бирини ҳам ҳисоблай ола олмайдиган беҳисоб бойлиқларига бўлган ўзининг салбий муносабатини Тафсири ва Ҳадис

китобларига таяниб, мана шундай сўзлар билан ифодалаган: “Тафсират ул-мубтадин” нинг учинчи мисбохида (бобида) айтилганки, жахон аъёнлари бўлганликлари учунгина эмас, (балки) унга тегишли бўлишлари ва мол-дунёга хирс кўйишлан ўзини тиймаганликлари учун ёмондир. Шу боис хазрат рисолат панох (Мухаммад пайгамбар)... бу маънидан хабар берди (ва дедик) “Мол-дунёни дўст тутиш хар кандай гунохнинг бошидир. ”

Аштархонийлардан Убайдуллахоннинг (1702-1711) котиби муаррих Мир Мухаммад Амини Бухорий мазкур хоннинг ўлдирилиши сабабларини унинг фаолиятидаги нуксонлардан, аникроги атрофига тубан ва соткин кишиларни тўплаб олиб, салтанат ва халк ахволдан бепарво бўлганлигида кўради. У ёзади: “Равзат ус-сафо”да айтилганки, (жахон устидан ҳукм юргизишнинг) биринчи шарти (шулки) ҳукмдор сир саклай оладиган, муҳим давлат ишларида мустақил фикрга эга бўлган маслахатчиларни тарбиялаб етказмоғи зарур. Жахон устидан ҳукм юргизишнинг иккинчи шарти шулки, (ҳукмдор) ўзига етук, оқил, виждонли, камтарин ва истеъдодли кишиларни яқинлаштирмоғи лозим... Шунга ўхшаш, “Сирож ул-мулк” китобида хикоя килинганки, Нуширвон кунлардан бир куни бош кохиндан сўради: “Давлатнинг инкирозига сабаб нима?” Бош кохин жавоб килди: “Бунинг сабаби учта. Биринчиси, давлатнинг умумий ахволи олий ҳукмдордан яширин тутилса; иккинчиси, халк подшоҳга нафрат руҳида тарбияланса; учинчиси, солиқ тўловчиларнинг жабр-зулми ошиб кетса. ”

Мир Мухаммад Амин Бухорий зикр этилган лавҳадан хулоса чиқариб бундай дейди: “Афсуски, хар уччала зарур шарт Саййид Убайдуллахон ҳукмронлигига тааллуқлидир... Подшоҳ ҳукмронлигининг иккинчи ярмида илгари ўтган подшоҳлар тариқидан, ота-боболарнинг тутимидан четга чиқди. Тамом куч-қувватини тубан ва заиф, сушт ва манфур кишиларни тарбиялашга сарфлади, уларни ўзига яқинлаштирди; муттаҳамлар, ҳарам ходимлари ва хотинлар билан яқин муносабатда бўлди. Мана шуларнинг ҳаммаси унинг давлатини инкирозга учратди.”

Манбанинг таркиби ва мазмунини илмий таҳлил қилишдан кузатилган мақсад, унинг муҳим ва қимматли томонларини аниқлаш, унда келтирилган далилларнинг ишончлилиги ва тўғрисида бошқаларидан ажрата олиш ҳамда энг муҳими асарда баён этилган воқеани ҳолис тарихчи нуктаи-назаридан туриб баҳолай олишдан иборатдир.

Манбашунослик талабларидан бири шуки, ёзма манбани фақат унинг бир ўзидан келтирилган далил ва маълумотларга қараб баҳолаб бўлмайди. Баъзи ҳолларда келтирилган далил сохта, баён этилган воқеа эса сохталаштирилган бўлиши ҳам мумкин. Шунинг учун ҳам бирон асар ҳақида қатъий бир фикр айтишдан аввал уни ўзига ўхшаш бошқа асар билан солиштириб кўриш, келтирилган далилларни бир-бири билан солиштириш ва текшириш зарур.

Амалий манбашунослик қадимги даврлардан бошлаб то шу кунгача маълум даражада тажриба тўпади. Кўплаб ёзма ёдгорликларнинг энг асосийлари асл нусхада-факсимилеси, танкидий матни, таржима ва изоҳли таржимаси амалга оширилиб, чоп этишга эришилди. Турли кўл ёзма фондлари, кутубхона ва музей, шахсий мажмуалардаги ёзма ёдгорликлар тавсифи фихрист-каталогларда эълон қилиниб, уларда амалга оширилган манбашунослик соҳасидаги тадқиқотлар натижалари умумлаштирилди.

Хуллас, манбаларни ўрганиш бўйича амалга оширилган ишлар, тажрибалар умумлаштирилиб, келшусида амалга ошириладиган тадқиқотлар учун энг қулай ва истикболли тадқиқ метод ва усуллари аниқлаб, белгилаб ва ишлаб чиқиб, уларнинг энг

замонавийлари ва самарадорларини амалиётга қўллашни тавсия этиш зарур.

Сўнгги пайтда замонавий компьютерларнинг ёзма манбаларни тадқиқ этиш имкониятидан фойдаланиш вақти келди. Бу ўринда замонавий талаба ва педагог интернет хизматидан бемалол фойдалана олиши талаб этилади.

Умуман, назарий ва амалий манбашунослик бири-бирини тўлдиради, бири иккинчиси учун асосий тадқиқот йўналиши ва услубларини белгиласа, иккинчиси биринчиси учун фактик материал жамлаб, асос бўлиб хизмат килувчи далилларни йигади.

Амалий манбашунослик назарий билим ва тажриба асосида манбашуносликнинг конкрет, муайян соҳаси, бўлими, даври масаласи ёки бирор манба юзасидан амалий, практик тадқиқот олиб боради, архив, музей, кутубхона ва шахсий мажмуаларда мавжуд ёзма манбаларни ўрганиб, энг қимматлиларини илмий муомалага олиб кириб, кенг жамоатчилик маънавий мулкига айлантиради.

2.7. Фойдаланиладиган манба ва адабиётлар

1. Б. А. Ахмедов. Ўзбекистон тарихи манбалари. - Тошкент: "Ўқитувчи". 2001.- 13-20 бетлар.
2. Т. С. Саидкулов. Ўрта Осиё халклари тарихининг тархнавислигидан лавҳалар. - Тошкент: "Ўқитувчи". 1993. – 3-9 бетлар.
3. Собрание восточных рукописей Академии наук Республики Узбекистан. История. Составители Д. Ю. Юсупова, Р.П.Джалилова. –Ташкент: "Фан". 1998. –С. 3-7.
4. Рукописная книга в культурах народов Востока. Книга первая.-Москва: "Наука". 1987.-С.5-17.
5. Манбашуносликдан маърузалар мажмуаси. Тузувчи А. А. Мадраимов.-Т.: ТДПУ. 2001. - 10-18 бетлар.

2.8. Маъруза материаллини мустахкамлаш учун бериладиган саволлар:

1. Манбашуносликнинг қайси йўналишини биласиз?
2. Назарий манбашуносликнинг максоди ва вазифаси нимадан иборат?
3. Амалий манбашунослик деганда нимани тушунасиз?
4. Манбанинг ташқи моддий белгилари деганда нимани тушунасиз?
5. Манбанинг ички белгилари – таркиби ва мазмуни нимадан иборат?